PEDAGOGIKA

XALÍQ QOSÍQLARÍNÍŃ TÁRBIYALÍQ ÁHMIYETI

(“Nalısh” naması mısalında”)

Z.Askarova – *docent*
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı
J.Askarova
Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Tayanch so‘zlar: qo‘shiq, kuy, madaniyat, xalq qo‘shiqlari, folklor, kuy, avj, ohang, ritm, musiqa, ufori.

Ключевые слова: песня, мелодия, культура, народные песни, фольклор, мелодия, кульминация, ритм, ритм, музыка, уфор.

Key words: song, melody, culture, folk songs, folklore, melody, climax, rhythm, rhythm, music, harmony.

Qosıqshılıq mádeniyatı yaǵnıy, qosıqlar qaraqalpaq xalqında oǵada bay hám keń rawajlanǵan belgili janrlardıń birinen esaplanadı. Eń áyyemgi dáwirlerden baslap bul xalıq qosıqlarınıń atqarılıw hám taralıw jaǵı tek ǵana qosıqshı, sázendelerdiń óneri menen ósip rawajlanıp keldi. Qosıq adamlardı hadal miynet, shın doslıq, bekkem muhabbat hám qaharmanlıqqa ruwxlandırıp estetikalıq zawıqqa bólep keledi.

Xalıq qosıqları xalıqtıń túsinigine, oylarına say bolıp, adamlar qosıq, saz arqalı ózleriniń quwanıshın, shadlıǵın, muń-sherin, arzıw-árman, niyetlerin bildirip otıradı. Sóz benen jetkere almaytuǵın názik oylardı, pikirlerdi sonday-aq, kewil keshirmelerin saz arqalı beriw anaǵurlım ońay hám tásirli bolatuǵını hámmege málim. Sonlıqtanda xalıq qosıqları ózi dóretken xalıqtıń turmıs tirishiligi menen qaynap, pisip xalıq tariyxı menen birge rawajlanıp keledi. Bul xalıq qosıqları xalqımız arasınan shıqqan atqarıwshı, qosıqshı, belgili sazende, baqsı-jırawlar, qıssaxanlar, sonday-aq, turmıs salt jırların atqarıwshılar, bet asharshılar qusaǵan óner iyeleri arqalı xalıq arasına taralıp keldi. Qaraqalpaq xalıq qosıqları ótken ásirdiń, yaǵnıy 1930-1940-jıllarına shekem biziń xalqımızda nota jazıwı bolmaǵanlıqtan áwládtan-áwládqa, atadan-balaǵa degendey, shákirtler ustaz quwıp, ustazdan shákirtke ótiw jolı menen biziń dáwirimizge jetip keldi. Olardı esinde saqlap, biziń dáwirimizge jetkergen óner iyeleriniń wákilleri boldı. Xalıqtıń hár qıylı dárejedegi talant iyeleriniń dóretpeleriniń eń hasılı ǵana saqlanıp, kórkemliligi tómen dóretpelerdiń (nama-qosıqlardıń) kóbisi tez umıtılıp ketkenligi málim. Sebebi xalıq qosıqlarınıń ideyalıq mazmunınıń xalıq massasınıń aqıl-oy, arzıw-ármanları menen sabaqlas bolǵanları hám kópshilik xalıqtıń kewlinen shıǵıp, tereń unaǵanları ǵana umıtılmay bizge jetip kelgen.

Qaraqalpaq xalqı folklorǵa oǵada bay xalıq. Xalıq awızeki dóretiwshiligi sonıń ishinde qosıqlardıń álwan túrlerine bay. Olar xalıqtıń ásirler boyı júreginde saqlap kiyatırǵan oyların, júrek sherin hám keypiyatın ańlatıw menen birge tereń tariyxıy dereklerge iye. Xalıq óziniń ishki sezimlerin tek nama arqalı ǵana emes, al nama menen teksttiń birikpesi bolǵan qosıq arqalı hár tárepleme jetkerip bere aladı. Qosıq hár qanday qıyınshılıq jaǵdaylarda da xalıqtıń ruwxıy baylıǵı bolıp xızmet etip keldi. Sonlıqtan xalıq óziniń kórkem ónerin tek kewil kóteriw ushın ǵana emes, al sonıń menen birge azatlıq, ǵárezsizlik, hadal miynet hám jaqsı turmıs ushın gúresinde ótkir qural sıpatında paydalanıp keldi. Qaraqalpaq xalıq qosıqlarınıń tematikası hár qıylı bolıwı onıń muzıkalıq janrı jaǵınan hár tárepliligi menen tıǵız baylanısta rawajlanıp keledi.

Hárbir qosıqtıń teksti menen naması (meleodiyası) teńdey bahaǵa iye bolıp, bir maqsetti orınlawǵa beyimlengen. Xalıq qosıqlarınıń melodiyalıq qurılısı, poetikalıq tekst qatarları menen óz ara tıǵız baylanısta bolıwı menen qatar birin-biri tolıqtırıp, kúsheytip otıradı.

“Qurı sóz qulaqqa jaqpas” degendey, namasız qosıqtıń qurı ózi yadta uzaq saqlanıp qalmaydı. Xalıq qosıqları namaǵa salınıp aytılıp, qosıq qatarlarınıń umıtılmay keńnen taralıp keliwiniń birden-bir sebepshisi nama ekenligi bunıń ayqın dálili bola aladı. Qaraqalpaq xalıq qosıqlarınıń ishinde óziniń muzıkalıq qurılısı jaǵınan quramalı, atqarıwda ózinshelligi basım qosıqlardıń arasında “Nalısh” atlı qosıqlar bar. Qaraqalpaq xalqında “Nalısh” qosıǵınıń yaǵnıy, “Kelte nalısh”, “Teke nalısh”, “Sayqalı nalısh” dep atalatuǵın túrleri bar. Bul nalısh namaları hár qıylı buwındaǵı qosıq qatarlarınan dóretilgen bolıp tabıladı. Mısalı: “Nalısh” naması eki buwınlı qosıq qatarınan dórelgen nama bolıp, sozımlıǵı ortash tezlikte, júdá ırǵaqlı hám háwijli nama. Baqsılar bul qosıqtı júdá qızǵannan keyin ásirese dástandaǵı muxabbat tuwralı qosıq qatarlarına aytılatuǵın, sonday-aq, qız-jigitlerdiń bir-birine qarata aytqan qosıqlarına aytıladı. Nama quramalı hám qıyın formada bes segizlik takt ólsheminde bolıp keledi. “Kelte nalısh” naması segiz (8) buwınlı qosıq qatarına aytılatuǵın nama. Nama shaqqanlaw, ortasha tez, oynaqı hám háwijli bolıp qosıqshıdan kúshli dawıs, atqarıw sheberlikti talap etetuǵın, qıyın qosıqlar qatarına jatadı. Joqarıda aytıp ótkenimizdey, dástanlardaǵı kóplegen qosıqlar, sonday-aq, “Qutlı bolsın toylarıńız” qosıǵı “Teke nalısh” namasına aytıladı. Bul qosıq qosıqshı hám baqsınıń repertuarınan baslı orın alǵan qosıq qatarına kiredi. Baqsıdan duwtar shertiwde úlken sheberlikti talap etedi. Nama altı segizlik takt ólsheminde atqarıladı. “Nalısh” qosıǵınıń jáne bir túri “Teke nalısh” dep ataladı. Bul namanı shertiwde sázendelerden atqarıwda úlken sheberlikti talap etedi. “Teke nalısh” naması baqsılar tárepinen hám qosıqshılar tárepinen súyip aytılatuǵın namalardıń biri. Toy baslawda eń aldı menen aytılatuǵın “Qutlı bolsın toylarıńız” qosıǵı usı “Teke nalısh” namasına aytıladı. Xalqımızdıń súyip tıńlaytuǵın hám barlıq qosıq atqarıwshılar, baqsılar da bul qosıqtı biledi hám atqaradı. Segiz buwınlı qosıq qatarına aytıladı. Nama shaqqan, tez, oynaqı, háwijli nama bolıp eki shereklik takt ólsheminde atqarılatuǵın nama.

“Sayqalı nalısh” dep atalatuǵın “Nalısh” namasınıń tórtinshi túri bul, jaylaw, áste tezlikte shertiledi. Bul namaǵa kóbinese dástanlardaǵı qızlar tilinen aytılatuǵın muńlı qosıq qatarlarına salıp aytıladı.

Nama júdá ırǵaqlı, qashırımǵa bay, úlken háwijli bolıp keledi. Qosıqshıdan úlken atqarıw sheberlikti, tolqınlı dawıstı talap etedi. “Sayqalı nalısh” 6/8 takt ólsheminde yaǵnıy “Uforı” ritminde aytılatuǵın qosıq. Nalısh namaları óziniń túrine say, xalqımız tárepinen súyip tıńlanatuǵın xalıq qosıqlarına jatadı. Házirgi kúnde de koncert repertuarlarınan orın alıp kelmekte. Búgingi kúnde jaslarımız arasında xalıq namalarına, xalıq qosıqlarına, xalıq saz ásbablarına qızıǵıwshı, olardı atqarıwdı qálewshiler oǵada kóp. Ilim menen texnikanıń rawajlanǵan dáwirinde biziń Qaraqalpaq xalqınıń ul-qızları, jáhán muzıka mádeniyatınıń altın dúrdanaları menen tanısıwǵa, olardı úyreniwge, bilimin jetilistiriwge tolıq imkaniyatqa iye. Kóplegen jaslarımız mádeniyat tarawında, muzıka salasında oqıp, bilim alıp atırǵan bolsa, bir qansha jaslarımızda bul tarawda úlgili xızmet atqarıp xalıq arasında húrmetke sazawar bolıp, húkimetimiz tárepinen húrmetli ataqlarǵa, sıylıqlarǵa miyasar bolıp kelmekte. Áyyemnen kiyatırǵan xalıq qosıqları xalqımız arasında jańadan payda bolıp atırǵan qosıq-namaları menen birge, ele uzaq jıllar xalqımız arasında jańlay beredi hám xalıq yadında uzaq saqlanadı. Xalqımızǵa mádeniy-ruwxıy jaqtan xızmet etip óz qunın saqlay beretuǵınına hesh bir gúman joq.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Q.Ayımbetov “Xalıq danalıǵı” «Qaraqalpaqstan», baspası. 1968-jıl.
2. «Qaraqalpaqstan mádeniyatı» gazetası, avgust 1993-jıl № 15-16 (15-16).
3. Q.Maqsetov “Dástanlar, jırawlar, baqsılar”. Nókis «Bilim» 2013.
4. Á.Alımov.,T.Adambaeva., J.Turdımuratov «Házireti sazger» Nókis «Bilim» 2013.
5. Q.Maqsetov «Qaraqalpaq jıraw-baqsıları». «Qaraqalpaqstan» baspası Nókis -1983.

REZYUME. Qo‘shiqlar qoraqalpoq xalqida juda boy va keng rivojlangan janrlardan biri hisoblanadi. she’r har qanday qiyin vaziyatlarda ham xalqning ma’naviy boyligi bo‘lib xizmat qilib keldi. Shuning uchun xalq o‘z san’atidan faqat ko‘ngil ko‘tarish uchungina emas, balki shu bilan birga ozodlik, mustaqillik, halol mehnat va yaxshi turmush uchun kurashda o‘tkir qurol sifatida foydalanib keldi.

РЕЗЮМЕ. Песни - один из самых богатых и широко развитых жанров каракалпакского народа. Народ может всесторонне передать свои внутренние чувства не только через мелодию, но и через песню, которая является сочетанием мелодии и текста. Песня служила духовным достоянием народа даже в трудные времена. Поэтому народ использовал свое искусство не только для развлечения, но и как острое оружие в борьбе за свободу, независимость, честный труд и лучшую жизнь.

SUMMARY. Poems are considered one of the richest and most developed genres among the Karakalpak people. Poetry has served as a spiritual treasure of the people even in difficult times. Therefore, the people have used their art not only for entertainment but also as a sharp weapon in the struggle for freedom, independence, honest work, and a good life.

MUSIQA ADABIYOTI FANINI O‘QITISHDA AN’ANAVIY VA INNOVATSION METODLAR INTEGRATSIYASI

Elmuratova Gulnara – *o‘qituvchi*
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Nukus filiali

Tayanch so‘zlar: musiqa adabiyoti, pedagogik metod, musiqiy tahlil, interaktiv ta’lim, estetik tarbiya, integrativ yondashuv, bastakor ijodi.

Ключевые слова: музыкальная литература, педагогический метод, музыкальный анализ, интерактивное обучение, эстетическое воспитание, интегративный подход.

Key words: music literature, pedagogical methods, music analysis, interactive learning, aesthetic education, integrative approach.

Bugungi kunda ta’lim tizimining barcha bosqichlarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Musiqa ta’limi sohasi ham bu jarayondan mustasno emas. Musiqa o‘qitish texnologiyalari va loyihalash zamonaviy ta’lim metodlarini musiqiy-pedagogik jarayonga tatbiq etish, o‘quvchilarning estetik didini shakllantirish hamda ularning ijodiy va ijrochilik qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Musiqa adabiyoti fani musiqa san’atining tarixiy rivojlanish bosqichlari, janr va uslublari, mashhur bastakorlar ijodi hamda musiqiy tafakkur evolyutsiyasini o‘rganuvchi muhim nazariy fan hisoblanadi. Ushbu fan o‘quvchilarda estetik did, musiqiy tafakkur va tahliliy ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Pedagogika nazariyasida ta’lim samaradorligi metod tanlash bilan chambarchas bog‘liq ekanligi ta’kidlanadi [1]. Shuning uchun musiqa adabiyoti fanini o‘qitishda ilmiy asoslangan, tizimli va innovatsion metodlardan foydalanish dolzarb masala hisoblanadi. Musiqa ta’limida samarali dars jarayonini tashkil etish uchun rejalashtirish va modul tizimi muhim ahamiyat kasb etadi. Rejalashtirish - bu darslarning umumiy maqsad va natijalar asosida bosqichma-bosqich tuzilishini belgilash bo‘lib, pedagogning o‘quvchilarga bilim berishdagi aniq yo‘nalishini belgilaydi. Modul tizimi esa ta’lim jarayonini strukturalash, moslashuvchanlikni ta’minlash va individual yondashuvni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu yondashuv musiqa darslarini an’anaviy yondashuvdan farqli ravishda yanada dinamik, interfaol va talabalarning o‘zlashtirish darajasiga moslashtirilgan tarzda tashkil etishga imkon beradi. Musiqa darslarini rejalashtirish tamoyillari. Samarali dars rejalashtirish quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

> Maqsadga yo‘naltirilganlik - darsning har bir bosqichi oldindan aniq maqsad va natijalar bilan belgilanishi kerak.

> Bosqichma-bosqichlik - dars jarayoni murakkabdan soddaga yoki aksincha,